

Остапенко І. В.*кандидат психологічних наук,
завідувач лабораторії психології політичної поведінки молоді
Інституту соціальної та політичної психології
Національної академії педагогічних наук України***Соснюк О. П.***кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціальної психології
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ПСИХОСЕМАНТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИФІКАЦІЇ ТА УЯВЛЕНЬ ПРО МАЙБУТНЄ МОЛОДІ РІЗНИХ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

PSYCHOSEMANTIC RESEARCH OF NATIONAL IDENTIFICATION AND VISION OF THE FUTURE OF THE UKRAINIAN YOUTH FROM DIFFERENT REGIONS

У статті представлені результати психосемантичного дослідження національної ідентифікації та проектування майбутнього учнівської та студентської молоді різних регіонів України. Національна ідентифікація розглядається як усвідомлення приналежності до політичної нації – спільноти, що має свій досвід державності, традиції, міфи і символи, спільні цінності і очікування щодо майбутнього. За результатами дослідження встановлено, що молодь усіх регіонів вірить у щасливе майбутнє України, покладається переважно на себе у створенні власного майбутнього та бачить перспективи будувати його у власній країні. Крім того, відчуває відповідальність за збереження територіальної цілісності держави. Майже усі респонденти пишаються приналежністю до української нації. Образ України та українця досить сильно міфологізований в зв'язку із війною. Присутні нереалістичні очікування щасливого та безхмарного післявоєнного майбутнього, що можуть бути елементом самопідтримки як певного психологічного ресурсу. Встановлено статистично значущі відмінності між молоддю різних регіонів України за показниками самостійності у виборі майбутньої професії, налаштованості щодо освіти (бажання вчитися за кордоном, необхідність російської мови в освіті), готовності до територіальних поступок, покладання тільки на себе у створенні майбутнього та уявленнях про консолідуючі чинники української нації. Визначено п'ять факторів, що описують особливості національної ідентичності та уявлень про майбутнє учнівської та студентської молоді: «Спільні цінності і майбутнє України та її громадян», «Готовність до поступок», «Готовність до виїзду за кордон», «Патерналізм щодо зовнішньої допомоги» та «Залежність від соціального оточення». Перший фактор описує надії на майбутнє і чинники єдності українців, а також сподівання на достойне життя в рідній країні. Натомість інші чотири фактори описують ризики та загрози національної ідентифікації молоді.

Ключові слова: національна ідентифікація, учнівська та студентська молодь, проектування майбутнього, психосемантичне дослідження, регіональні відмінності.

The article presents the results of a psychosemantic research of national identification and vision of the future of school and student youth in different regions of Ukraine. National identification is considered as awareness of belonging to a political nation – a community that has its own experience of statehood, traditions, myths and symbols, common values and expectations for the future. According to the results of the study, it was established that the youth of all regions believe in a happy future for Ukraine, rely mainly on themselves to create their own future and see prospects for building it in their own country. In addition, they feel responsible for preserving the territorial integrity of the state. Almost all respondents are proud of belonging to the Ukrainian nation. The image of Ukraine and the Ukrainian is quite strongly mythologized in connection with the war. There are some unrealistic expectations of a happy and cloudless post-war future, which can be an element of self-support as a certain psychological resource. Statistically significant differences were established between the youth of different regions of Ukraine in terms of independence in choosing a future profession, attitudes towards education (desire to study abroad, the need for the Russian language in education), readiness for territorial concessions, reliance only on oneself in creating the future, and ideas about consolidating factors of the Ukrainian nation. Five factors describing the peculiarities of national identity and ideas about the future of pupils and student youth were identified: "Common values and the future of Ukraine and its citizens", "Readiness to make concessions", "Readiness to go abroad", "Paternalism regarding foreign aid" and "Dependence on the social environment". The first factor describes hopes for the future and factors of Ukrainian unity, as well as hopes for a decent life in their native country. Instead, the other four factors describe the risks and threats to youth national identification.

Key words: national identification, school and student youth, projecting the future, psychosemantic research, regional differences.

Вступ. Проблеми національної ідентифікації молоді постійно привертають увагу науковців, які намагаються досліджувати змістові та динамічні аспекти цього процесу. В умовах воєнного часу всебічне вивчення цих проблем набуває особливої актуальності, адже саме зараз під впливом зовнішньої загрози відбувається глибока трансформація уявлень

громадян України про себе як представників політичної нації. Багато українців, переважно молодих, почали масово переходити на українську мову, цікавитися історією країни, активно використовувати та демонструвати національну символіку, хоча раніше не надавали значення приналежності до української політичної нації. Зазначені зміни потребують

свого ретельного вивчення, що розширить можливості практиків для вирішення прикладних проблем в сфері освіти та виховання, соціальної та інформаційної політики, мистецтва та культури.

Національну ідентифікацію ми розглядаємо як усвідомлення приналежності до політичної нації – спільноти, що має свій досвід державності, традиції, міфи і символіку, спільні цінності і очікування щодо майбутнього [1]. Отже, дослідження спільних очікувань щодо майбутнього є невід’ємною частиною дослідження національної ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування національної ідентичності може відбуватись в різний спосіб. Представники дискурсивно-історичного підходу – Р. Водак, Р. де Сілья, М. Рейсіглу та К. Лібхарт – стверджують, що національна ідентичність може формуватись як пасивно (коли держава формує всеохоплюючий контекст нашого існування, створюючи соціальні інститути, засоби масової інформації, провадячи мовну політику), так і активно (коли впливові національні лідери, що є джерелом влади, цілеспрямовано впливають на націю) [7]. На думку Е. Холла, дискурсивне конструювання націй і національної ідентичності завжди йде нога в ногу з конструюванням комплексу відмінних, унікальних рис [6]. Таким чином, у процесі національної ідентифікації одночасно закладаються основи формування ідентичності, яка містить змістові компоненти загальнонаціонального та регіонального дискурсу.

Якщо охарактеризувати образ майбутнього молоді, то в ньому можна виокремити афективні, когнітивні та поведінкові компоненти. До афективних компонентів можна віднести: 1) значущість власного майбутнього; 2) загальну позитивну чи негативну оцінку власного майбутнього; 3) оцінку окремих соціальних процесів та явищ, що впливають на власне майбутнє; 4) позитивну чи негативну оцінку власних зусиль щодо реалізації своїх цілей.

До когнітивних компонентів, на наш погляд, відносяться уявлення 1) про власне майбутнє, 2) про соціальні процеси та явища, які можуть вплинути на власне майбутнє, 3) про силу та характер впливу майбутнього групи на її членів, 4) про передбачуваність власного майбутнього 5) про керованість майбутнього, здатність вплинути на своє майбутнє.

До поведінкових компонентів можна віднести: 1) готовність до конкретних дій для здійснення образу кращого майбутнього, для реалізації власних цілей та сподівань; 2) готовність обговорювати колективне майбутнє один з одним та з представниками інших груп; 3) групові переваги щодо тих чи інших способів прогнозування колективного майбутнього; 4) способи впливу на своє майбутнє, яким надається перевага.

Мета статті полягає у висвітленні результатів психосемантичного дослідження особливостей національної ідентифікації та проектування майбутнього учнівської та студентської молоді різних регіонів України.

Виклад основного матеріалу. Програма емпіричного дослідження національної ідентифікації молоді у проектуванні майбутнього, що проводи-

лося в 2022–2023 роках, включає в себе 3 послідовні етапи. В процесі дослідження на різних етапах нами використовувались наступні методи та методики: глибинні інтерв’ю та проєктивна методика «Географія візуальних образів» – для виявлення параметрів оцінювання образу майбутнього молоді та показників національної ідентичності; методика «Хто Я?» – для виявлення змістовних характеристик ідентичності: насамперед когнітивних, а також ціннісно-мотиваційних, афективних, поведінкових (1 етап); семантичний диференціал для виявлення регіональних особливостей національної ідентифікації молоді в проєктуванні майбутнього (2 етап); фокус-групові дослідження для виявлення типових життєвих сценаріїв та уточнення результатів кількісного етапу дослідження (3 етап).

Дослідження проводилося в 2022–2023 роках.

Результати дослідження з допомогою методики колажів та методики «Хто Я?» були представлені в наших попередніх публікаціях [2; 3].

За результатами глибинних інтерв’ю, колажів та теоретичного аналізу на першому етапі дослідження нами було визначено наступні параметри оцінювання образу майбутнього молоді: ідеалістичний-реалістичний; суб’єктний-зовнішньо залежний; інтернальний-екстернальний; сутнісний-поверховий; стереотипний-креативний; індивідуальний-колективний; еkleктичний-цілісний.

Також було виокремлено показники національної ідентичності в образах майбутнього молоді: сприймання національних та культурних символів; усвідомлення своєї приналежності до держави; переживання, пов’язані з усвідомленням приналежності до української політичної нації; спільні цінності і очікування щодо майбутнього; ставлення до мови; уявлення про територіальні межі держави; розуміння історії; геополітичне спрямування; розуміння національної єдності [2;5].

Ці показники були використані для конструювання психосемантичного опитувальника, з допомогою якого на другому етапі дослідження було опитано 795 респондентів.

У дослідженні взяли участь учні та студенти закладів вищої та середньої освіти, розташованих в центральному, західному, східному, південному та північному регіонах, які навчаються за програмами гуманітарного та природничого профілю підготовки, віком від 16 до 35 років. З них 51 досліджуваний отримав тимчасовий прихисток за кордоном, але всі вони продовжують вчитися в Україні. Всього до опитувальника увійшли 16 тверджень.

За результатами дослідження встановлено, що молодь усіх регіонів вірить у щасливе майбутнє України, покладається переважно на себе у створенні власного майбутнього та бачить перспективи будувати його у власній країні. Крім того, відчуває відповідальність за збереження територіальної цілісності держави. Майже усі респонденти пишуться приналежністю до української нації. Образ України та українця досить сильно міфологізований в зв’язку із війною. Присутні нереалістичні очікування післявоєнного майбутнього, що можуть пояснюватися

певною незрілістю та відсутністю життєвого досвіду. Але, за результатами проведених на попередньому етапі глибинних інтерв'ю, це може бути також елементом самопідтримки як певного психологічного ресурсу. Загалом міжрегіональні відмінності не такі значні, як були до початку вторгнення РФ. Вже немає таких питань, відповіді на які були б «маркером» регіональних відмінностей (питання російської мови, історичної пам'яті і т. ін.) та більше не поділяють громадян України, а, навпаки, їх об'єднують в прагненні відмежуватися від Росії. До прикладу, зараз 90,7% респондентів не вважають за потрібне надавати можливість навчатися російською мовою в Україні. Майже усі респонденти проти територіальних поступок заради миру [4].

Разом з тим, отримано значущі відмінності, підтверджені критерієм Краскела–Уолліса, за показниками самостійності у виборі майбутньої професії – молодь сходу більше покладається на батьків, ніж молодь заходу ($H=0,009$, $p \leq 0,05$) та центру ($H=0,000$, $p \leq 0,05$).

Молодь центрального регіону більше налаштована вчитися за кордоном, ніж молодь сходу ($H=0,001$, $p \leq 0,05$) та більше проти російської мови в освіті, ніж молодь сходу ($H=0,001$, $p \leq 0,05$). Також є значущі відмінності між молоддю заходу та сходу ($H=0,000$, $p \leq 0,05$), заходу та півночі ($H=0,000$, $p \leq 0,05$) та центру і півночі ($H=0,043$, $p \leq 0,05$) щодо

ставлення до російської мови в освіті. Молодь центру та заходу більше проти російської мови в освіті, ніж молодь сходу та півночі.

Хоча загалом всі досліджувані вірять в те, що після перемоги Україна стане однією з найбагатших та найвпливовіших країн світу, все ж молодь центру та заходу в це вірить трохи менше, а молодь сходу – найбільше (центр-схід ($H=0,000$, $p \leq 0,05$), захід-схід ($H=0,030$, $p \leq 0,05$)).

Молодь центральних регіонів менше схильна підтримувати тезу, що «спільні цінності, культура та історія більше об'єднують українців, ніж ненависть до ворогів», порівняно з мешканцями східних ($H=0,000$, $p \leq 0,05$) та західних ($H=0,015$, $p \leq 0,05$) регіонів. Також молодь центру менше схильна думати, що майбутнє залежить тільки від них, ніж молодь сходу ($H=0,000$, $p \leq 0,05$). Встановлено статистично значущі достовірні відмінності між мешканцями сходу та заходу щодо готовності до територіальних поступок – молодь заходу більш непоступлива щодо цього ($H=0,028$, $p \leq 0,05$) [4].

Аналіз результатів дослідження, отриманих за семантичним диференціалом, дозволив визначити такі фактори національної ідентичності та уявлень про майбутнє учнівської та студентської молоді: «Спільні цінності і майбутнє України та її громадян», «Готовність до поступок», «Готовність до виїзду за кордон», «Патерналізм щодо зовнішньої допо-

Таблиця 1

Факторна структура національної ідентичності молоді та їх уявлень про майбутнє

Фактор 1. «Спільні цінності і майбутнє України та її громадян»	
Після перемоги Україна буде однією з найбагатших і найвпливовіших країн світу	0,705
Я маю всі підстави для оптимістичного бачення свого майбутнього в Україні	0,662
Спільні цінності, культура й історія більше об'єднують українців, ніж ненависть до ворогів	0,619
Я збираюся отримати вищу освіту в Україні, бо в нас вона якісна	0,584
Моє майбутнє залежить тільки від мене	0,548
Батьки подбали про моє щасливе забезпечене майбутнє	0,547
% описаної дисперсії	20,2%
Фактор 2. «Готовність до поступок»	
Я вважаю, що заради миру і збереження життів українців можна поступитися територією	0,777
Я вважаю, що в Україні має бути можливість отримати вищу освіту російською мовою, бо для багатьох людей вона є рідною	0,679
Я відчуваю відповідальність за збереження незалежності та територіальної цілісності нашої держави	-0,600
% описаної дисперсії	11,5%
Фактор 3. «Готовність до виїзду за кордон»	
Я хотів би (хотіла б) навчатися за кордоном	0,810
Якщо я не матиму гідних умов для життя в Україні, поїду за кордон	0,790
% описаної дисперсії	9,2%
Фактор 4. «Патерналізм щодо зовнішньої допомоги»	
Повоєнне відновлення України повинно здійснюватися за гроші США та Євросоюзу	0,816
Захід зобов'язаний надавати нам зброю і гроші, бо ми воюємо за них	0,787
% описаної дисперсії	8,4%
Фактор 5. «Залежність від соціального оточення»	
Рішення про те, де мені вчитися, приймають мої батьки, оскільки вони краще знають, що більш перспективно	0,760
Я засуджую людей, які тікають від війни за кордон	0,618
% описаної дисперсії	6,8%

моги» та «Залежність від соціального оточення». При цьому, загальний відсоток описаної дисперсії дорівнює 56,2% (табл. 1).

Фактор 1. «Спільні цінності і майбутнє України та її громадян» (дисперсія 20,2%). Даний фактор включає наступні твердження: після перемоги Україна буде однією з найбагатших і найвпливовіших країн світу (0,705); я маю всі підстави для оптимістичного бачення свого майбутнього в Україні (0,662), спільні цінності, культура та історія більше об'єднують українців, ніж ненависть до ворогів (0,619); я збираюся отримати вищу освіту в Україні, бо в нас вона якісна (0,584); моє майбутнє залежить тільки від мене (0,548); батьки подбали про моє щасливе забезпечене майбутнє (0,547). На цей фактор припадає найбільший відсоток розподіленої дисперсії, що дозволяє розглядати його як найсуттєвіший для опису уявлень молоді про майбутнє України та своє власне.

Фактор 2. «Готовність до поступок» (дисперсія 11,5%). До структури факторного навантаження увійшли такі твердження: я вважаю, що заради миру і збереження життів українців можна поступитися територією (0,777); я вважаю, що в Україні має бути можливість отримати вищу освіту російською мовою, бо для багатьох людей вона є рідною (0,679); я відчуваю відповідальність за збереження незалежності та територіальної цілісності нашої держави (-0,600).

Фактор 3. «Готовність до виїзду за кордон» (дисперсія 9,2%). До факторного навантаження увійшли два твердження: я хотів би (хотіла б) навчатися за кордоном (0,810), якщо я не матиму гідних умов для життя в Україні, поїду за кордон (0,790).

Фактор 4. «Патерналізм щодо зовнішньої допомоги» (дисперсія 8,4%). До навантаження цього фактору увійшли два твердження: повоєнне відновлення України повинно здійснюватися за гроші США та Євросоюзу (0,816); захід зобов'язаний надавати нам зброю і гроші, бо ми воюємо за них (0,787).

Фактор 5. «Залежність від соціального оточення» (дисперсія 6,8%). До факторного навантаження теж увійшли два твердження: рішення про те, де мені вчитися, приймають мої батьки, оскільки вони краще знають, що більш перспективно (0,760); я засуджую людей, які тікають від війни за кордон (0,618).

Узагальнюючи результати факторного аналізу, можна відзначити, що перший фактор описує надії молоді на майбутнє, чинники єдності українців, а також сподівання на достойне життя в рідній країні. Натомість інші чотири фактори пов'язані з описом ризиків та загроз національної ідентифікації молоді – готовність до територіальних поступок корелює з важливістю російської мови в освіті і неготовністю нести відповідальність за незалежність і територіальну цілісність держави (фактор 2),

бажання переїхати за кордон на навчання або при відсутності гідних умов для життя (фактор 3), переконання, що нам всі винні гроші та зброю замість настанови розраховувати на власні сили (фактор 4), залежність в своїх оцінках та судженнях від соціального оточення, медіазалежність (фактор 5).

Висновки. В емпіричному дослідженні визначено психосемантичні особливості національної ідентифікації та уявлень про майбутнє учнівської та студентської молоді різних регіонів України.

1. Встановлено, що молодь усіх регіонів вірить у щасливе майбутнє України, покладається переважно на себе у створенні власного майбутнього та бачить перспективи будувати його у власній країні. Крім того, відчуває відповідальність за збереження територіальної цілісності держави.

2. Визначено, що образ України та українця сильно міфологізований в зв'язку із війною. В уявленнях молоді присутні нереалістичні очікування післявоєнного майбутнього, що можуть пояснюватися певною незрілістю та відсутністю життєвого досвіду. Але, за результатами глибинних інтерв'ю, проведених на попередньому етапі, це також може бути елементом самопідтримки як певного психологічного ресурсу, який молоді люди актуалізують у воєнний час.

3. Встановлено статистично значущі відмінності між молоддю різних регіонів України за показниками: самостійності у виборі майбутньої професії, налаштованості щодо освіти (бажання вчитися за кордоном, необхідність російської мови в освіті), готовності до територіальних поступок, покладанні тільки на себе у створенні майбутнього та уявленнях про консолідуючі чинники української нації.

4. Визначено п'ять факторів, що описують особливості національної ідентичності та уявлень про майбутнє учнівської та студентської молоді: «Спільні цінності і майбутнє України та її громадян», «Готовність до поступок», «Готовність до виїзду за кордон», «Патерналізм щодо зовнішньої допомоги» та «Залежність від соціального оточення». Можна відзначити, що перший фактор описує надії на майбутнє і чинники єдності українців, а також сподівання на достойне життя в рідній країні. Натомість інші чотири фактори швидше описують ризики та загрози національної ідентифікації молоді.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні відмінностей національної ідентифікації учнівської та студентської молоді, яка перебуває в Україні та за кордоном.

На основі результатів дослідження передбачається розробити рекомендації щодо урахування регіональних відмінностей національної ідентифікації молоді при формуванні державної освітньої політики, що дозволить оновити зміст та спрямованість діяльності управлінців у сфері освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Жадан, І. Комунікативні практики як чинник громадянської і національної самоідентифікації: теоретико-методологічні засади дослідження. *Проблеми політичної психології*. 2016. № 3(17). С. 3–11.
2. Остапенко І. В. Використання медіаконтенту для візуалізації уявлень молоді про майбутнє: виклики війни та євроінтеграція. *Проблеми політичної психології*. 2022. № 25(1). С. 126–141.
3. Остапенко І. В. Національна самоідентифікація молоді України: динаміка змін. *Актуальні проблеми психології малих груп в умовах війни та повоєнного часу* : матеріали наукової конференції. Київ, 16 травня, 2023 р. [Електронний ресурс] / за наук. ред. П. П. Горностая, Л. Г. Чорної ; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології, Асоціація політичних психологів України, ПВНЗ «Європейський університет». Київ : Талком, 2023. С. 63–65.
4. Остапенко І. В. Регіональні відмінності в національній ідентифікації та уявленнях про майбутнє української молоді. *Проблеми розвитку ідентичності особистості в освітньому просторі* : матеріали II круглого столу 19 жовтня 2023 року : Збірник матеріалів. м. Київ, 19 жовт. 2023 р. / ред. А. Б. Коваленко, І. В. Остапенко. Київ : Міленіум, 2023. С. 67–74.
5. Соснюк О. П., Остапенко І. В. Психосемантичні особливості національної та громадянської ідентичності студентської молоді. *Український психологічний журнал*. 2017. № 2 (4). С. 164–176.
6. Hall E. T. *Hidden Differences: Studies in International Communication*. Hamburg : Grunder & Jahr, 1990. 172 p.
7. Wodak R., Rudolf de Cillia, Martin Reisigl, Karin Liebhart *The Discursive Construction of National Identity*. Edinburgh : EUP. 2009. 288 p.